

Emil Heršak

*Institut za migracije i narodnosti,
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Joža Šimunko

List Međimurje, Čakovec

Primljeno: 05.12.1990

MEĐIMURJE – POVIJEST, IDENTITET I SEOBE

SAŽETAK

U radu autori razmatraju sociohistorijske i ine datosti koje su djelovale i još djeluje na društvene zbilju u Međimurju. Rad ima eksplorativan karakter. U uvodnom komentaru postavlja se pitanje o eventualnom subetničkom određenju Međimuraca unutar hrvatskog etnosa. U nastavku, autori prvo predstavljaju geografski okvir Međimurja, i zatim iznose neke pregledne podatke o prvotnom naseljavanju ovog kraja. Potom, u posebnom odjeljku o srednjem vijeku, autori pokušavaju opisati izgradnju feudalnog poretka u Međimurju. Slijedi osvrt na razdoblje Zrinskih. To je vrijeme turskih ratova, doseljavanja novog življa s juga i stanovitih utjecaja protestantizma na međimursko pučanstvo. U idućim dijelovima rasprave autori iznose podatke o smjenama vlastele u Međimurju, o brojnosti stanovništva, i o osobitom položaju Međimurja između Hrvatske i Mađarske. Pitanje mađarizacije ukratko je prokomentirano. Autori skreću pozornost i na razvitak migracije iz Međimurja, budući da shvaćaju migraciju kao jedno od ključnih obilježja suvremene međimurske zbilje. Na kraju rada, oni pokušavaju argumentirati da se (barem djelomično) specifično migracijsko ponašanje Međimuraca dađe protumačiti na temelju njihove prošlosti. Vežanost za kraj (povratnički motiv), visoka agrarna gustoća (potisni faktor), naglašena radinost, zatvaranje u sebe, sposobnost snalaženja u tuđem svijetu, i oslanjanje na vlastite sposobnosti mogli bi biti dio sociohistorijskoga nasljeđa iz bliže i dalje prošlosti.

Uvod

"Dodjite danas sa mnom u Međimurje, dodjite da pogledate našeg čovjeka, da mu – ako je moguće – zavirite u dušu, da mu opipate bilo, običi će vas neka tjeskoba, jer ćete se uvjeriti, da on diše drugim duhom nego vi, da mu bilo kuca drukčije nego vaše..."

Ivan N. Novak *Istina o Međimurju* (1907)

U djelu posvećenom etničkoj historiji Hrvata, ruska znanstvenica Marina Ju. Martinova opredijelila je Međimurce kao subetničku skupinu u hrvatskom etnosu (21: 38). Ne ulazeći odmah u ocjenu takve postavke, moramo ovdje reći da nam subetnička tipologija pruža zgodan okvir za razmatranje različitih sociohistorijskih nasljeđa unutar jednog naroda, odnosno etnosa. Naime, gotovo svaki veći etnos (pa tako i hrvatski koji ipak broji nekoliko milijuna pripadnika), sadrži manje dijelove, koje po objektivnim obilježjima jezika, religije, opće kulture ili (uvjetno rečeno) "mentalitetu" predstavljaju njegovu "unutarnju rezervu". Ti dijelovi (upravo jer su *subetnosi*) u pravilu su otvoreni prema široj zajednici, i time osiguraju *potreban* unutarnji dinamizam u etnosu. No kao ishod različitih

povijesnih meandera, u životu i "historijskoj svijesti" njihovih pripadnika postoje specifični sadržaji i potrebe koji na ovaj ili onaj način odudaraju od prosjeka unutar etnosa. Ti sadržaji i potrebe nisu tako svjesno artikulirani kao na razini cijelog etnosa (naroda ili uvjetno "nacije"), ali u svakodnevnom životu oni su često ključni. Osim toga, u nekim su slučajevima subetnička obilježja toliko duboko utemeljena u povijest, koliko je i sam etnos kojemu pripadaju.

U nastavku, pokušat ćemo iznijeti dio sociohistorijskog nasljeđa Međimuraca, u perspektivi *longue durée*. Iznijet ćemo više podataka i na kraju *pokušati* izvesti neke korelacije između prošlosti i sadašnjosti u konkretnom primjeru novije migracije iz Međimurja. Međutim, taj primjer *ne iscrpljuje* svu našu raspravu (mada smo mu posvetili naše završne komentare).

Međimurski kraj

Međimurje je rubni hrvatski prostor na tromedu Hrvatske, Slovenije i Mađarske, te ujedno i najsjeverniji dio Republike Hrvatske (46°32'N kod naselja Žabnik). Inače, malo je koja historijska pokrajina u Hrvatskoj prostorno tako jasno omeđena kao Međimurje. Radi se o izduženom "trokutu" između Mure i Drave, čiju sjevernu stranu tvori pobrđe oko Štrigove ("Međimurske gorice" – nastavak Slovenskih gorica, 300 m. nadmorske visine), dok se oštri kut nalazi kod sastava Mure i Drave. U upravnoj podjeli Hrvatske, Međimurje se danas gotovo u cijelosti poklapa s područjem općine Čakovec. Jedino krajnja "špica trokuta", kod ušća Mure, pripada naselju Legrad u općini Koprivnica. Zbog promjene vodotoka Krade u 17-18. stoljeću (7: 15), naselje Legrad danas formalno nije u Međimurju. No budući da je po prijašnjem određenju i po osjećaju svojih žitelja Legrad pripadao ovom kraju, u nastavku imat ćemo nešto reći i o tom mjestu.

Zbog svojih specifičnih granica, Međimurje je u povijesnim izvorima označeno kao "otok" (*Insula Muro-Dravana, Insula Csaktorniensis*), a taj se naziv zadržao do danas u njemačkoj i mađarskoj toponimiji (njem. *Murinsel*, mađ. *Muraköz*) (7: 3).¹ Geografska "otočnost" imat će snažan odraz na politički, kulturni i socio-psihološki razvitak Međimurja i Međimuraca.

Mura i Drava, osnovne smjernice međimorskog prostora, počele su teći ovim krajem nakon recesije tzv. Panonskog mora. U pleistocenskom razdoblju, glacijacija je uzastopce vezivala golemu masu vode u ledenom pokrovu nad Alpama, da bi zatim, u međuledenim epohama i u postglacijalu, zbog otapanja ledenjaka, novonastale rijeke prenijele erozijski materijal s Alpa u tektonska ukleknuća panonske nizine. Tako se u Donjem Međimurju, između prialpskih brežuljaka i varaždinske nizine, postupno razvila tipična aluvijalna terasa koja će u naše vrijeme imati poseban ekonomski značaj (vrlo plodna pjeskovita ilovača, veće plohe zemlje crnice, šljunak za građevnu industriju). K tome, nanosi Drave i Mure sadržavaju stanovite količine zlata, što se vadilo, prema pisanim izvorima, od sredine 16. stoljeća sve donedavna (23; 7: 31, 37). U prošlosti, spomenuta aluvijalna terasa

¹ U ranim izvorima također se javlja i naziv "Zrepinczar" (7: 3). Inače još su Rimljani (odnosno Plinije) nadjenuli Međimurju naziv "Insullo Muro-Dravanus" (35). Prema mišljenju Zvonimira Bartolića (u knjizi Zvonara i Hranjca – 37) srednjovjekovni latinski naziv "insula" nastao je na temelju hrvatskokajkavskog apelinativa *međimorje* za opći pojam "otok". U prilog toj hipotezi Bartolić navodi Belostenca i Mikloušića. U *Gazofilaciju* Belostenec pod nazivom "insula" donosi: "otok, središće, megyimorje". Tako govori i Šušnik-Jambrešičev *Lexicon* iz 1742. Govoreći o Napoleonu, Tomaž Miloušič u *Izboru dugovanj svakovertneih* kaže: "Szusanztvom vu dalechnom megyimorju Anglianskem, Sz. Helene zvanem, je kastigala" (prema navodu Bartolića). Dakle, britanski otočić sv. Helena nazvan je engleskim *međimorjem*.

bila je izrazito močvarna, sa čestim promjenama vodenih tokova (v. 7: 14-20).² Ipak, u nizinskim (donjomeđimurskim) kao i u višim dijelovima uspjele su izrasti i šume, koje su u srednjem vijeku pokrivale oko tri četvrtine Međimurja (11: 8). Iako je tijekom vremena, a osobito u našem stoljeću, veći dio područja deforestiran (danas je šumovitost po ha u općini Čakovec 12,4%), još uvijek postoje osam različitih tipova šuma, u kojima prevladavaju specifične biljne vrste (hrast lužnjak, hrast kitnjak, grab, crna i bijela joha, crna i bijela topola, vrba, brdske šume bukava itd.) (32; 39).³

Prvotna naseljavanja Međimurja

Teško je odrediti kad je čovjek prvo nastanio Međimurje, mada vrlo važni nalazi u okolnim krajevima (Krapina, Vinica) upućuju na mogućnost da je to bilo negdje u srednjem paleolitu.⁴ Već je tada Panonija imala značajke kontaktne zone, o čemu svjedoče indikacije o genetskom mješanju srednjopaleolitskih hominida, kao i tzv. mješovita szeletska kultura koja je obilježavala prostor Slovačke, Mađarske i sjeverni rub Hrvatske na granici između srednjega i gornjeg paleolitika. U mezolitu, karakteristično bijaše naseljavanje ljudi u šumovitim i vodom obilnim područjima, dok je u neolitu jedan od glavnih tokova migracije u Evropi slijedio slijev Dunava, i prema tome zahvatio mursko-dravski kraj. Množina kamenog oruđa svjedoči o naseljenosti Međimurja u neolitu.⁵

U brončanome i željeznom dobu Međimurje se opet našlo na sjecištu različitih migracijskih kretanja ("bandkeramičara", kulture polja sa žarama, raznih indoevropskih stepnjaka).⁶ U rano željezno doba, prodor Kimeraca s istoka uzrokovao je pomicanje drugih

² Zbog redovitih poplava Mure i Drave naselja su građena podalje od rijeka, a tako je ostalo i danas. Naselja uz Muru i Dravu izgrađena su na povišenim mjestima, barem metar višim od okolnog terena, dva do tri kilometara od glavnih tokova rijeka. U narodnoj predaju bilježi se mnogo primjera gdje se govori o tome da su Mura i Drava mijenjale korita. Tako postoji legenda da je Drava tekla kraj Donjeg Kraljevca. Za vrijeme visokih vodostaja Drave, rukavac Sratka tekao je po sredini donjeg dijela Međimurja, a suho korito i danas se može pratiti.

³ Nema sumnje da je Međimurje bilo pod šumama i šikarama u svom velikom dijelu. Šume su nestale zbog guste naseljenosti ovog kraja od davnine, zbog krčenja. Naziv krč ili krčevina uobičajeni su u toponimskom pejzažu Međimurja. Zadnji ostaci šuma iskrčeni su nakon godine 1920, a stariji ljudi u Orehovici pamte da su hrastovi koje je narod zvao Adam i Eva bili promjera oko dva metara. Adama je vuklo sedamnaest pari teških međimurskih konja. Ostatak bivših slavonskih šuma nalaze se danas kod Kuršanca, uz Dravu. Prema Anđeli Horvat, do sredine 19. stoljeća gotovo su sve kuće u Međimurju bile građene od drva. Ona je čak iskivala naziv "drveno Međimurje" u svojoj studiji o spomenicima kulture u ovom kraju. S tim u svezi, i danas Međimurje ima vjerojatno najbrojnije vatrogasce u Hrvatskoj, a kult sv. Florijana tako je razvijen da se kipići često nalaze u zabatima seoskih kuća (v. 10).

⁴ Ostaci okamina iz paleolitika pronađeni su u rudnika "3 maj" u Murskom Središću, na dubini od 160 metara. Pronađeni su zubi slona, okamina lišća, puževa. Dio je nalaza danas u Paleontološkom muzeju u Zagrebu (35).

⁵ Pronađene su sjekire, batovi, klinovi, rala i motike, kao i keramički ulomci. Po tim se nalazima može pretpostaviti da su ondašnji stanovnici bili zemljodjelci i stočari. Zbog neistraženosti ne može se u potpunosti rekonstruirati materijalna slika neolitika (35).

⁶ Ranog fazi bronce pripada (eneolitsko) nalazište kod Goričana, gdje su pronađeni keramički ulomci ukrašeni karakterističnim vrpčastim ukrasima, tzv. horizont "licenske kulture". Srednjobrončano doba (1600-1330. prije n.e.) zastupljeno je sa tri nalazišta koja do danas nisu istražena. Kasnobrončanodopska kultura polja sa žarama prisutna je u Međimurju od 13. do 8. stoljeća prije n.e. Nosioći ove kulture imaju militantni karakter. Značajni su nalazi iz tog doba ostave Peklenica i Belica, te nekropola tumula kod sela Dvorišća kraj Turčičća u donjem dijelu Međimurja. Pronađeni su brončani mačevi, votivne igle, keltovi, grumenja bronce, ogrlice, noževi i srpovi. Nekropola Dvorišće jedinstvena je za područje sjeverozapadne Hrvatske zbog ukopa u tumul, i to prije migracijskih kretanja i asimilacije s novopridošlim narodima sa sjeveroistoka. Dok posuda četvrtog groba ima obilježja starijeg željeznog doba, urna vrlo fine strukture ima obilježje starijeg željeznog doba, što signalizira početak asimilacije s pridošlicama. Prema nalazima, asimilacija sa pridošlicama teče sporo i mirno (33).

skupina (Tračana i Skita), mada je po nalazima jasno da su se starosjedioci brzo saživjeli sa došljacima. Pojava trgovine i metalurgije pospješila je društvenu diferencijaciju tako da su se i u ovom dijelu Panonije pojavili tzv. "kneževski" grobovi sa vrlo bogatim priložima. Najljepši nalazi otkriveni su u nekropoli Goričana.⁷ Manje su istraženi prehistorijski grobni humci razasuti oko Goričana, Čehovca, Čukovca, Donjeg Mihaljevca, Hodošana i Dvorišća.

Za područje Međimurja, antika postaje značajna tek od godine 15. prije n.e. do 9. n.e., kada Tiberije osvaja Panoniju. Gušenjem ustanka Batona na rijeci Bednji (Bathinus), pacificirani su i ovi krajevi, a kasnije se granica Rima pomiče do Dunava. Glavna briga Rimljana jest izgradnja putova. Iz Poetovija (Ptuja), središta rimske provincije Panonije, prolazila je cesta preko Curte Halicanum za Sarabantiiju, Carnuntum i Acquincum na Dunavu. Sve u sve na području Međimurja registrirano je petnaestak antičkih nalazišta, bilo da se radi o naselju, nekropoli, gospodarskom objektu ili ostavama novca. Današnje mjesto Martin na Muri poistovjećuje se s rimskim naseljem Halicanum, dok su druga važna nalazišta kod Hodošana i Trnovčaka (v. 31: 185).

Mada su u ranim stoljećima Drava i Mura predstavljale mnogo veće prepreke za prolaz negoli danas, prelaskom u srednji vijek "međimurski otok" bio je zahvaćen uzastopnim i snažnim prodorima novoga stanovništva. Poznato je da su Huni, Goti, Langobardi i Avari, jedni za drugima stigli i ostali stanovito vrijeme u panonskom kraju. Nošeni tim talasima, u Međimurje su u šestom/sedmom stoljeću pristigli Slaveni. Asimilacijom ostataka starosjedilaca, Slaveni su uspostavili novu etničku sliku koja će se zadržati u osnovi do danas.

Gomilanjem novih skupina pridošlica, stanovništvo Međimurja znatno se umnožilo. Naime, prema mišljenju kustosa Muzeja Međimurja, Josipa Vidovića, ova je zemlja od davnine gusto naseljena, ali je osobito gusto naseljena u srednjem vijeku. O tome svjedoče groblja u nizu mjesta, na žalost do danas neistražena. Inače među arheološkim stručnjacima u Međimurju vlada mišljenje da je kraj bio tako gusto naseljen da "de god zapikneš lopatu, nekaj iskopaš."⁸

Međimurje u srednjem vijeku

Sa sigurnošću se može reći da su međimurski Slaveni, do prodora Mađara u Panonsku nizinu, bili dio etničkog kontinuuma koji je, izuzevši stanovite inoetničke "džepove", pokrivao prostor od zapadnih Karpata i istočnih Alpa do Dinarida. Dalje na jugu prisutnost starosjedilaca bila je znatno veća. Ostaci toga kontinuuma očitavaju se još uvijek u bliskosti hrvatskoga kajkavskog narječja slovenskom, i u manjoj mjeri slovačkom jeziku.⁹

⁷ U Goričanu pronađen je sekundarni skeletni ukop u skvrčenom položaju koji nije bio karakterističan za Kelte i može se pripisati Skitima ili Tračanima ili njihovim utjecajem. Metodom C¹⁴ utvrđeno je da drvene grede kojim je grob bio ovičen spadaju u kasno latensko (tj. željezno) razdoblje, između 250. i 200. prije n.e. (35)

⁸ Prema arheološkoj karti i *Registru arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (27), nalaza iz doba srednjeg vijeka ima u Cirkovljanu, Dvorišću, Goričanu, Hlapičini, Hodošanu, Jurju u Trnju, Maloj Subotici, Martinu na Muri, Nedelišću, Podturnu, Prelogu, Šenkovcu i Štrigovi. Tu se međutim radi o točno ubiciranim i potvrđenim nalazištima. U Muzeju Međimurja postoji zapisi o cijelom nizu lokaliteta iz srednjeg vijeka, no ne žuri se objavljivati ga zbog nedovoljne istraženosti.

⁹ Tzv. "južnoslavenizmi" u središnjim slovačkim narječjima tumače se kao ostatak praslavenskih sveza iz vremena kad je dio budućeg zapadnoslavenskog područja bio u tjesnu dodiru s dijelom južnoslavenske dijalektalne zone (v. 17). Već sama činjenica da su Mađari primijenili etnonim Tot (množ. Totok) na pretke Slovaka, Slovenaca i srednjovjekovnih Slavonaca (kajkavskih Hrvata) potvrđuje da su ove tri grupacije bile vrlo bliske u srednjem vijeku.

Kad su Slaveni počeli oblikovati svoje prve državne (ili protodržavne) tvorevine, Međimurje je po svemu sudeći pripalo onoj slavenskoj kneževini koja se u suvremenoj historiografiji često označuje kao "Posavska Hrvatska" (premda se hrvatski naziv javlja mnogo kasnije u ovom kraju). Od bitnih događaja koji su se zacijelo odrazili na prilike u Međimurju u to vrijeme, spomenimo borbu Franaka i Avara, karolinšku ekspanziju, ustanak Ljudevita Posavskog (819) i razvitak Velike Moravske. Poslije, između 860/861. i 874, u susjednoj "Donjoj Panoniji" vladao je knez Kocelj, vazal franačkoga cara. Nakon njegove smrti Panoniju su držali Nijemci, a zatim su je pokušali zaposjesti Moravci. U borbi protiv Moravaca, car Arnold koristio je i Mađare, tek što su pristigli u srednju Evropu. U idućem sukobu, posavski knez Braslav priklonio se caru, koji mu je 894. u feud predao Blatni Grad (Balaton). Time se granica Posavske Hrvatske pomakla na sjever, što će se pokazati bitnim u raspravi o određenju kasnije političke pripadnosti Međimurja. Tako će na temelju građe iz 13. stoljeća, koja locira neke dijelove sjeverne Hrvatske (uključivši Međimurje) u zaladskoj, šomadijskoj i baranjskoj županiji, Rudolf Horvat zaključiti da su te tri ugarske županije zapravo pripadale Hrvatskoj od vremena kada je Braslav proširio Panonsku Hrvatsku preko Mure i Drave (11: 13-14). Teško je prihvatiti takav dalekosežan zaključak, no treba dodati da je nakon usadivanja Mađara u panonskoj nizini, od desetog stoljeća barem do vremena mongolske provala, etnička granica između Mađara i Slavena u blizini Međimurja zacijelo prelazila Muru, zahvativši, osim današnjeg Prekmurja, i gornji tok Krke i Zalu (15: 278).

Dolazak Mađara u Panoniju uzrokovao je povlačenje brojnih panonskih Slavena prema jugu i zapadu – dakle djelomično i u sjevernu Hrvatsku. Nije isključena da su upravo u močvarama i šumama između Mure i Drave mnogi poiskali sigurno utočište, i da se tako još više učvrstio slavenski živalj. Također je vjerojatno, iako nije dokumentirano, da se granica Tomislavove Hrvatske tada pomakla do Mure (a svakako do Drave). Za iduće razdoblje, do prijelaza hrvatske krune Arpadovićima, teže je odrediti kome je pripadalo Međimurje, pogotovu jer ima indikacije da su ugarski velikaši rano stekli feude u ovom kraju.¹⁰

Zapravo, disperzija feuda u srednjem vijeku općenito (ne samo u Međimurju) označavala je različite uvjetno rečeno "političke" interese, s velikom mjerom isprepletanja i fluktuacije, pa i preklapanja podaničkih statusa (v. 8: 105-106). Prostorni razvitak biskupija i crkvenih provincija dao je dodatnu dimenziju toj inače složenoj i ambivalentnoj shemi.

Prema uvriježenom datumu, godine 1094. pretendent na hrvatsko prijestolje Ladislav Arpadović utemeljio je biskupiju u Zagrebu. R. Horvat bio je mišljenja da se Međimurje nalazilo u toj biskupije već od njezina početka (11: 7). Šišić je svojedobno odbacio tu mogućnost (29: 619). Kakvo je zaista bilo stanje početkom našeg tisućljeća teško je reći, ali znamo da je 1226. zagrebački biskup Stjepan posredovao u sukobu između međimurskog feudalca Mutimira Mutimirovića i lokalnog plemića Pavla, te zatim stekao Mutimirova imanja u Otoku (kod Preloga) i Bistrici (između Kotoribe, Dubrave i Vidovca). Listina koja govori o tom slučaju ujedno je i *najstariji pisani dokument* o Međimurju (11:

¹⁰ Horvat, koji je kategorički tvrdio da je Međimurje tada pripadalo Hrvatskoj, ipak navodi podatak da je Gizela, supruga prvog ugarskog kralja Svetog Stjepana (997-1038), nekada posjedovala imanje "Vizmić", locirano uz Dravu od Varaždina do naselja Otok (blizu Preloga) (7: 13). Vinko Žganec svojevremeno je tvrdio da je Međimurje u doba Petra Krešimira IV (1057- 1073) bilo u vlasti dvaju hrvatskih rodova Lapšinovića koji su osnovali Lapšinu i Policu (danas Pribislavec). Za Kolomana, Međimurje je navodno pripalo kruni, a kao nasljednici Kolomanovih dobili su ga križarski vitezovi (40: 4). Za vrijeme križarskih ratova Sveti Križ bio je sabirno mjesto za križare, a i danas postoji legenda o tome koju znaju žitelji Svetoga Križa.

9). Intervencija biskupa Stjepana upućuje na zaključak da se zagrebačka biskupija do 13. stoljeća barem djelomično proširila sjeverno od Drave (dakle na prostor pod ingerencijom vesprimskog /sic! / biskupa). Tome u prilog govori još jedan dokument u kojemu se kupoprodaja imanja "Varata" u Donjem Međimurje sudski potvrđuje pred zagrebačkim kaptolom (7: 21). No bilo kako bilo, svakako do popisa župa 1334. godine zagrebačka biskupija zahvatila je ne samo Međimurje, nego i prekomurska područja u porječju Lendave, Krke i na Zalu (16: 304).

Državno-upravna podjela u ovom dijelu Hrvatsko-ugarskog kraljevstva također je bila "u razvitku". Varaždinska županija spominje se prvi put 1198, zaladska 1200, šomagijska 1265. i baranjska 1269. U 13. stoljeću čini se da je Međimurje spadalo u zaladsku županiju. Kad je početkom stoljeća poraslo bezvlade u Međimurju (gdje je bivši ban Očić oteo jedno imanje vesprimskom biskupu), kralj Bela IV uputio je onamo komisiju koju su prevodili vesprimski biskup i *zaladski* župan. Međutim, iz jedne sudske isprave iz 1239. proizlazi da je (i) ban "čitave Slavonije" Opoj imao ovlasti u zaladskoj županiji. Stanje je zacijelo pomutila mongolska provala zimi 1241/1242. Darovnice iz idućeg desetljeća već oslobađaju imanje Nedelišća i Palinovca od jurisdikcije zaladskog župana. Zatim godine 1264, Bela je osnovao trgovište u Prelogu. Kao i u druge krajeve kraljevstva, radi razvitka trgovine i obrta pozvao je u Prelog ljude iz stranih zemalja (tzv. "kraljevske goste"). Kralj je naredio da se tim doseljenicima udijele zemljišni posjedi, pa je u tu svrhu feudalac (Murske) Subotice morao ustupiti dio svoga imanja. U naknadu dobio je dva komada zemlje koje su vlasnici izumrli. Ne ulazeći u detalje, važno je kazati da su zamjenu izvršili slavonski ban Roland i vesprimski biskup. Je li to zaista ima značiti, kao što je tvrdio Horvat, da je tada Međimurje, zajedno sa (svom) zaladskom (šomagijskom i baranjskom) županijom, spadalo u političku sferu Hrvatske? U prilog tome govori podatak da je Rolandov nasljednik, Henrik Gisingovac – koji je imao mnoštvo posjeda u zapadnoj Ugarskoj – dobio od hrvatskog hercega Bele (sina Bele IV) golemo imanje u Međimurju prije nego je mogao preuzeti banske časti. Naime, prema važećim propisima, ni banovi ni župani nisu mogli upravljati u područjima gdje nisu imali vlastita imanja (11: 8, 9-11, 17-18, 23-24, 27-28).

Podaci što smo ih iznijeli impliciraju da je razgraničenje hrvatskih i ugarskih prostora zaista bilo drukčije u 13. stoljeća negoli poslije, iako je proces razlučivanja upravnih oblasti još uvijek bio promjenljiv i nedovršen (pri čemu ne treba zanemariti ni poremećaje izazvane upadom Mongola). Uostalom ni crkvena granica nije bila jasna. U Međimurje su se preklapali interesi vesprimske i zagrebačke biskupije. No budući da su u srednjem vijeku svjetovne i crkvene oblasti u pravilu međuovisne, "političko" vezivanje Međimurja za Hrvatsku (tj. za "Slavoniju") trebalo bi razmotriti u kontekstu sjeverne ekspanzije zagrebačke biskupije. Širenje zagrebačke biskupije objašnjava kako je Međimurje postupno ušlo u varaždinsku županiju.

Kako smo (usput) vidjeli, najstariji izvori iz Međimurje već spominju nazive nekih današnjih mjesta (Nedelišća, Preloga, /Murske/ Subotice, Palinovca, Otoka). U tim ranim izvorima javljaju se i imena Belice, Šenkovca, Zebanca, Svetog Križa, Goričana, Čuka (Čukovca) i drugih sela. Buzovec kod Čakovca (1260. Villa Buzad) tobože nosi ime "bana" Buzada, spomenutog u jednoj povelji iz 1232. (11: 16). Buzad je bio u srodstvu s mađarskom obitelji Čak (Csak), koja je dala nekoliko visokih uglednika hrvatsko-ugarskog kraljevstva, uključivši Dimitrija Čaka (varaždinskog župana 1221; vrhovnog suca Ugarske 1223-1229) i Matiju Čaka (slavonskog bana 1272-1273). Po jednom od njih prozvan je Čakov turen (mađ. Csaktornya) – današnji Čakovec. Od drugih feudalaca potječu nazivi

sela Domašinec (Domaš se spominje 1213), Hodošan (od grofa Hodoša, 1230), Oprovec (Opor – 1245), Hemuševac (od vlastelina Hemuša) (11: 26-27).

Općenito u doba kraljeva iz roda Arpadovića broj plemićkih obitelji sa zemljom u Međimurju čini se da je bio velik. No dinastički sukobi u doba posljednjih Arpadovića (1271-1301), izdvajanje moćnijih hrvatskih obitelji u tom i u anžuvinском razdoblju (14. stoljeće), a zatim novi sukobi u godinama prije, za vrijeme i poslije vladavine Žigmunda Luksemburgovca (1387-1436), djelovali su, među inim, na okrupnjavanje feudalnih posjeda. Međutim, u borbama na početku 14. stoljeća Međimurje je nakratko spalo pod vlast Štajarske, pa su dio zemlje zauzeli novi feudanci Nijemci (11: 32).

Godine 1350. kralj Ludovik I Anžuvinac podario je bivšem erdeljskom vojvodi Lackoviću (porijeklom iz ugarske plemićke porodice Apor) pravo na sva sela između Drave i Mure podložna tvrđama Čakovcu i Štrigovi. Tako je faktički veliki dio Međimurje predan jednome gospodaru. Negdje u to doba zagrebački kaptol počeo je imati sve veće probleme s ubiranjem desetine iz Međimurja, pa ju je morao smajuti 1374. za pola u odnosu na ostalu "Slavoniju". Lackovićev sin Stjepan – koji je 1376. podigao pavlinski samostan Svete Helene kod Čakovca – držao je međimursko vlastelinstvo do godine 1397 – kad ga je na saboru u Križevcima pod optužbom veleizdaje sasjekao Ludovikov nasljednik Žigmund Luksemburgovac. Nakon križevačkog sabora Žigmund je nagradio svoje pristaše, i među inim predao Lackovićevu imanje braći Kanižaj. I ovi su se uskoro usprotivili Žigmundu, stavivši se na stranu kandidata za hrvatsko-ugarsko prijestolje Ladislava Napuljskog. Žigmund im je oprostio, iako im je ipak 1405. oduzeo Međimurje. Trebajući novca za ratovanje protiv feudalaca u južnoj Hrvatskoj, Žigmund je iste godine založio Međimurje za 48.000 dukata Hermanu Celjskom. Ova vrijednost može se usporediti s iznosom od 100.000 dukata što ga je primio Ladislav Napuljski za prodaju Dalmacije tri godine poslije! Herman Celjski inače je podario samostanu Svete Helene čitavo selo Šenkovec. (v. 11: 35-47; 14: 344; 1: 74)

Uz sedamdesetak imanja diljem Hrvatske, Ugarske, Štajarske, Kranjske i Austrija, Hermanov sin Fridrik i unuk Ulrik držali su i međimursko vlastelinstvo do 1456. U razdoblju dugog maloljetništva Žigmundova nasljednika (i unuka) Ladislava "Posmrtnog", Celjski su se osobito usilili. Crkva je 1436. ekskomunicirala "uzurpatora" Fridrika, jamačno zbog pitanja desetine – iako mu je 1447. morala priznati pravo na zakup.¹¹ Ulrik Celjski poslije je ušao u fatalan spor s Hunyadijevima u kojem je na kraju i stradao. Nakon njegove smrti, Međimurje je privremeno mijenjalo gospodare, sve do 1473. kad ga je Matija Korvin prodao svom finansijeru Ivanu Ernuštu, bivšem židovu iz Švedske. Ernuštovi (koji su uskoro uzeli pridjevak "de Csakortnya") posjedovali su Međimurje do 1540. Zagrebački kaptol dao im je 1493. pravo na zakup desetine, pa su tako jedino u Međimurju, na prijelazu iz 16. u 17. stoljeća, crkvenu desetinu ubirali svjetovni feudanci. (11: 55-58; 1: 74, 87-88)

Epoha Zrinskih

U hrvatskim i ugarskim zemljama kraj 16. i veći dio 17. stoljeća obilježen je jakom ekspanzijom Osmanlija, osobito za vladavine dvaju sultana, Mehmeda II "Osvajača" i Sulajmana Veličanstvenog. Do kraja 16. stoljeća slavenske zemlje na jugu – Srbija, Bosna, Her-

¹¹ Zanimljivo je spomenuti da je Fridrik Celjski, u skladu s tadašnjim shvaćanjem da se sv. Jeronim rodio u Štrigovi (usp. Vramčev rad *Postilla* 36: 75), dovršio gradnju crkve sv. Jeronima u tom mjestu (11: 49). Celjski su inače ostavili za sobom zlosretnu uspomenu, o čemu svjedoči i stih iz Strigove o jednom grofu Celjskom koji je bio: "Seljakom njegovim strah i trepet, pred njim drhteć se trese kmet" (9: 37).

cegovina – redom su pale Turcima. Nakon poraza ugarske vojske kod Mohača (1526) Turci su zaposjeli istočnu Ugarsku, a uskoro i Slavoniju, južnu Liku i Moslavinu. Smrću hrvatsko-ugarskog kralja na mohačkom bojištu ponovno se otvorilo pitanje nasljedstva, koje će se riješiti tek 1527. izborom Ferdinanda Habsburga. No do kraja 17. stoljeća, granica između Turske i "ostatka ostataka" Hrvatske dospjela je na sjeveru već do Kupe, Čazme i Drave. Pošto su Turci zauzeli ugarski kraj oko Kaniže, i Međimurje se našlo na turskoj granici.

U doba turske ekspanzije Međimurje je postalo feud grofova Zrinskih, koji su pak u mnogo čemu obilježili daljnji razvitak ovog kraja.

Budući sigetski junak, Nikola Šubić Zrinski postao je hrvatskim banom 1542. godine. Kao takav imao je pravo na stanovitu novčanu pomoć od kralja radi uzdržavanja redovite banske čete od 400 konjanika. Međutim, do 1546. Ferdinand mu je ostao dužan 400.000 forinti. Da bi izravnao dug, kralj mu je podario gotovo svo Međimurje, unatoč pokušaju Gašpara Ernušta i Petra Keglevića da zadrže, odnosno prisvoje međimursko vlastelinstvo. Ernušt nije uspio utvrditi svoje pravo, a Zrinski je Keglevića vojskom izbacio. Zrinski je bio svečeno uveden kao zakoniti gospodar Međimurja 1547. Počeo je odmah graditi dvorac u čakovečkoj tvrđavi, gdje se od 1556. trajno nastanio. Još 1550. sklopio je za 300 forinti ugovor sa zagrebačkim kaptolom o trajnom zakupu crkvene desetine. (11: 60-61; 1: 234, 359)

Situacija u Međimurje, neposredno prije i nakon prelaska vlastelinstva u ruke Nikole Zrinskog odražavala je opće prilike u Hrvatskoj. Međimurje je najprije bilo važno tranzitno područje za iseljavanje Hrvata pred turskim naletom. Još 1516. Franjo Batthyanyi dobio je povlastice da postavi skelu na Muri kod Turnišću, a 1537. Ferdinand je dozvolio Gašparu Ernuštu i Ivanu Salaju da podignu brod na Muri radi prevoza izbjeglice iz Slavonije u Ugarsku. Za razliku od njih, Zrinski je počeo naseljavati vlastite kmetove iz ugroženih posjeda u Pounju i Slavoniji u samom Međimurju. Do velike epidemije 1553-1555., koju bismo mogli povezati s povećanim protokom ljudi, međimursko vlastelinstvo bilo je gusto naseljeno. Spomenuta epidemija gotovo je prepolovila stanovništvo kraja. Pomrlo je oko 12.000 ljudi! Ferdinand je zatim udijelio Zrinskome povlasnice da slobodno može naseljavati kmetove na imanjima u Čakovcu, Štrigovi i zapadnoj Ugarskoj. Novi naseljenici bili su za dvanaest godina izuzeti od plaćanja poreza. Na taj način Zrinski i njegov sin Juraj, usprkos negodovanju drugih feudalaca, uspjeli su zadržati dio hrvatskog izbjegličkog toka u Međimurja, i općenito privući kmetove na njihova imanja. Nikola Šubić također je uredio trgovinsku razmjenu između Međimurja i posjeda Zrinskih u Vinodolu (pristizala je, među inim, morska riba). (1: 257, 452, 258-259, 307)

Skupa sa grofovima Zrinski u Međimurje je stigao i protestantizam. Sigetski junak nije bio protestant, ali je bio trpeljiv i blagonaklon prema protestantima. Njegova druga žena bila je kći češkog plemića protestanta, a štajarski barun Ivan Ungnad – koji je djelovao preko tiskare u Tübingenu na širenje protestantizam u Hrvatskoj – bio mu je bliski prijatelj. Sin Nikole, Juraj Zrinski stariji, otvoreno se priznao protestantom 1570. Počeo je zatim tjerati katoličke svećenike iz Međimurja, a u većim mjestima namjestio je protestantske pastore. Deset godina poslije, Zrinski i njegovi pobornici razorili su pavlinski samostan u sv. Heleni. Jedno pak od konstruktivnih učinaka protestantizma u Međimurju bilo je osnivanje tiskare u Nedelišću.¹² (11: 61-65)

¹² U Nedelišću je sve do nedavna jedna ulica nosila naziv Štamparska. Ipak, u bilježici na Šišićev rad, J. Šidak osporio je da je Nikola Zrinski stariji osnovao tiskaru u Nedelišću (v. 29: 343, bilj.) Bartolić (2), međutim, prihvaća upravo tu postavku.

Situacija se preokrenula nakon što je hrvatski sabor 1609. zaključio da će priznati samo katoličku vjeru. Do 1613. sin Jurja starijega, Juraj Zrinski mlađi, iako odgojen kao protestant, vratio se katolicizmu. Potom je počeo tjerati protestanske propovjednike iz Međimurja. U ponovnom učvršćivanju katolicizma pomogli su mu Pavlini. Nakon rane smrti Jurja mlađega, u doba maloljetništva i mladosti njegovih sinova Nikole (rod. 1620. u Čakovcu) i Petra (rod. 1621. u Vrbovcu), zagrebački kaptol aktivno se uključio u gonjenje protestanata iz Međimurja. Međutim, grofovi Zrinski ostali su razmjerno tolerantni u vjerskom pogledu, pa je protestantizam uspio proživjeti u Međimurju i u idućim stoljećima, iako je sve više sužavao prostor na Legrad i na manje skupine stranih doseljenika (mahom Madara i Nijemaca).¹³

Svakako je bitno naglasiti da se protestantizam pojavio i proširio u Međimurju u razdoblju krize, poštasti, bijega i stalnih ratnih opasnosti. Između 1570. i 1580. – dakle upravo u vrijeme kad je Juraj stariji pokrenuo svoju akciju – Turci su opetovano provlačivali u Međimurje. U godini smrti Jurja starijeg (1603), Turci su stigli sa 6.000 tatarskih konjanika u Podravinu, i dva puta proletjeli kroz Međimurje – paleći sela, uzimajući plijen i odvođeci ljude u ropstvo (11: 64-65; 1: 243; 29: 343).

Sinovi Jurja Zrinskog mlađeg, kao i njihov otac, djed Juraj stariji i pradjed Nikola Šubić proslavili su se u borbama s Turcima. Još u ranoj mladosti Nikola i Petar redovito su četovali preko Mure, napadajući Turke iz Kaniže. Godine 1638. držali su 110 vojnika u trajnim stražarnicama na Muri. U drugoj polovini 17. stoljeća čini se da su za vojnu službu koristili kmetove oslobođene feudalnih nameta (1: 704).

Podaci iz 1638. ukazuju i na smanjenje ukupnog broja podložnika međimurskog vlastelinstva: 23,2% podložničkih posjeda bilo je pusto, selišta bez držalaca bilo je 31%, a oko 60% selišta držali su vazalni plemići Zrinskih. Na vlastelinstvu je bilo pet trgovište: Čakovec, Štrigova, Mursko Središće i Perlas (Prelog), od kojih je jedino Čakovec uživao veće povlastice (1: 534, 726).

Braća Zrinski podijelili su očevinu tako da je Nikola dobio Čakovec i vlast nad Međimurjem, a Petar (najprije) Bakar s Vindolom, Grobnik i Ozalj.

Nikola je 1647. postao hrvatskim banom. Godine 1651. poveo je vojnu na Kostajnicu, a zatim deset godina nije ratovalo. U to vrijeme hrvatski sabor sazivao se u Zagrebu i

¹³ Iz opisa kanoničke vizitacije zagrebačke biskupije za 1649. saznajemo da je stanoviti Nikola, učitelj u Pomorju, uspio oslabiti katolike. Tvrdi se da su svi preostali katolici "nemarni, lijeni i nestalni ljudi" (sic!). U Štrigovi se 1649. našlo nekoliko protestanata, dok su u Selnici župljani većinom bili protestanti, kao i u selima te župe. Opis vizitacije 1660. kaže da u Legradu "heretici" čine dvije trećine stanovništva". Također se kaže da u sv. Jurju u Trnju ima dvadeset protestanata; u (Murskoj) Subotici i Belici ima ih "mnogo", u Selnici "luterani čine većinu stanovništva". Drugdje ima pojedinih protestanata. Vizitacija 1688. zabilježila je 700 luteranskih i kalvinskih kuća u Legradu (naspram 200 katoličkih). Drugdje je ostalo samo nekoliko osamljenih protestanata, osim u župi sv. Marka u Belici – gdje su protestanti još brojni u Domašincu, i u župi Donje Dubrave – gdje su mnogi starosjedioci (katolici) odselili zbog ratnih opasnosti, a nešto je luterana i kalvina doselilo, pa drže svoje sastanke u tvrđavi Kotoribi. Prilikom iduće vizitacije (1693), biskupski izaslanik zaključuje da svuda već sasvim prevladavaju katolici, osim u Legradu. Zanimljiv je podatak da je navodno u Podtornju (prije) bilo i nešto pravoslavaca. Inače broj protestantskih kuća u Legradu spao je na 500. Pet godina poslije biskupski izaslanik tvrdi da u Legradu ima više inovjernih nego katolika, i to "luterana, kalvina, arijanaca (sic!) i cincilijanaca", U mjestu se nalaze "gotovo sve narodnosti koje postoje pod nebom". Mnogi inovjernici navodno prelaze na katolicizam. Godine 1716. (prema istovjetnom izvoru) broj protestantskih kuća u Legradu iznosio je 280, 1747. već samo 80, a krajem 1779. tek 65. Do kraja stoljeća, među katolicima Međimurja opet se javljaju (iako još u malom broju) nekatolici. To su uglavnom doseljenici (trgovci, službenici i sluga, kako protestantske, tako i pravoslavne i židovske vjere) (v. 11: 72, 82-85, 156, 160, 164, 175, 187, 201-205, 216, 230-238)

Varaždinu, ali češće u Varaždinu jer je bio bliži sjedištu Zrinskih u Čakovcu. Nova sukobljavanja s Turcima počela su 1661, nakon što je Nikola podigao tvrđavicu Novigrad kod sastava Mure i Drave, na lijevoj (turskoj) obali Mure. Tvrđavica je podignuta na mjestu gdje je Zrinski, uz tursko dopuštenje, imao tor za ovce.¹⁴ Preko puta Novigrada (tj. u Medimurju), Nikola je iduće godine sagradio "Novi Zrin". Turci su 1663. udarili u Novigrad, a Zrinski je zauzvrat opustošio turska sela u Ugarskoj. Međutim krajem 1663. sabor se ozbiljno zabrinuo za obranu, jer da Turci prečesto upadaju u Hrvatsku i Medimurje (*ad Regnum hoc et vicinam Insulam*).¹⁵ U prvom dijelu 1664. Zrinski je sudjelovao u osvajanju Pečuha i u neuspjelom pokušaju zauzimanja Kaniže, ali nije bio nazočan u Novom Zrinu kad su ga Turci osvojili i razorili krajem lipnja. Uskoro je zatim nesretno poginuo prilikom lova na vepra. Nakon njegove smrti, njegov brat Petar uselio se u čakovečki dvorac (11: 76-82, 89-121).

Ime Petra Zrinskog veže se uglavnom za poznatu Zrinsko-Frankopansku urotu (a djelomično za hrvatsku kajkavsku književnost). Za povijest Medimurja bitno je spomenuti samo jedno. Godine 1670, poslije sloma zavjere i osude Petra za veleizdaju, medimursko vlastelinstvo bilo je opljačkano i jedna polovina konfiscirana.¹⁶ Na zatjev ratnog vijeća u Gracu da se Medimurje priključi Slavonskoj krajini, car Leopold dao je odgovor da će se za imanje Zrinskih (i Frankopana) osnovati posebno povjereništvo. Pritom polovinu medimurskih imanja tražila je udovica Nikole Zrinskog u ime svoga sina Adama. Ali kad je 1688. umro i Adam Zrinski, kraljevska komora zaposjela je sve Medimurje, stavivši ga pod upravu Graca. Komora je još 1678. nametnula vojnu službu svim medimurskim kmetovima, premda se 1692. vojnici javljaju kao posebni držaoci samo na 57 selišta. (11: 141-148, 158; 1: 706, 744)

Na zaplijenjena imanja Zrinskih u Medimurju, kako tvrdi Josip Adamček, položaj kmetova se pogoršao. Iako je ukupan broj selišta porastao između 1638. i 1672, jedan dio obrasla je šikara, a mnoga su bila opustjela. Zato su službenici kraljevske komore pokušali povećati tlake, dakako uz protivljenje kmetova. U vrijeme žetve, kmetove se sililo da rade neprestano 5-6 tjedana na udaljenim imanjima. Zatvarali bi ih noću po marofima. Djevojke su bile izložene seksualnom nasilju od strane nadzornika. Pored svega toga bilo je u Medimurju 1678. mnogo kmetova koji nisu redovito plaćali novčane daće, pa im je zato vlastelinstvo uzimalo kmetice i stoku (1: 510, 535, 610, 768).

Iz zapisnika o vizitacijama zagrebačke biskupije moguće je saznati i nešto o migracijskim promjenama u stanovništvu Medimurja u doba Zrinskih. Prezimana kućegospodara iz godine 1660. uglavnom su oblikovana po obrtničkim zanimanjima – krojači (so-

¹⁴ Spomenimo da su u drugoj polovini 17. stoljeća neki seljaci na prekomurskom (turskom) području smatrali podložnicima medimurskog vlastelinstva (1: 706).

¹⁵ Banska konferencija koju je Nikola savzao u Čakovcu u prosincu 1664 (prvi put u Medimurju!) zaključuje da Hrvatska nema dovoljno snage održati obranu, pa je dozvolila da se između Zablatja (južno od Legrada) i Ludbrega smjesti 2.000 pješaka iz carske pomoćne vojske, na stan i uzdržavanje tamošnjih građana i seljaka (11: 103).

¹⁶ Smrtna kazna nad Petrom Zrinskim izvršena je 28. travnja 1671. međutim, čim je Petar krenuo u Beč 14. svibnju 1670. Medimurje je zaposjelo carski general Spankau sa 12-14.000 vojnika. Medimursko vlastelinstvo Zrinskih uključivalo je tada sedam trgovišta (Čakovec, Nedelišće, Štrigova, Mursko Središće, Prelog, Legrad i Kotoriba) i 103 sela u Gornjem i Donjem Medimurju s podložnim kmetovima. Pored Zrinskih u Medimurju se zadržalo i nešto drugih feudalaca (Melkior Bedeković u Držimercu, te Baltazar Bedeković, Ivan Berke, Kober stariji i udovica Žigmunda Panivca u Dvorišću) (11: 141-142).

boli), bravari (špoljari) itd., ali ima i dosta prezimena koja odaju migracijsko porijeklo: Kranjec i Krančec, Zagorec, Turopolec, Vlah, Čeh, Nemeč, Tot, Vugrin, Turk i Čerkez. Među kućegospodarima godine 1688. javlja se i jedan Posavec i jedan Horvat (župnikov kmet). Prezime Horvat inače je prvi put zabilježeno 1651, i to u župi Goričan (6: 132). Godine 1698, dakle nakon konačne propasti Zrinskih, broj kućegospodara s imenom Horvat naglo je porastao. Ujedno se javljaju nova egzotična imena: Ciganović, Bosnaj, Bosnić, Bačaj, Mađarić, Moravčak, Rac – a čak i Marokanec! Osim toga, neka obiteljska imena zabilježena u 17-18. stoljeću tipična su za južnije krajeve Hrvatske (Bašić, Broz, Šimić, Vlašić). U svezi s tim, vrijedi spomenuti predaju iz Donje Dubrave po kojoj je dio stanovništva ovog mjesta porijeklom iz Bosne (7: 28). Zanimljivo je da se 1716. prvi put spominje prezime Međimorec, vjerojatno jer je domorodnost već postalo značajna, što bi također vrijedilo za prezime Horvat (iako tu postoje i drugo objašnjenje). Neka prezimena kućegospodara spomenutih krajem 17. i u ranom 18. stoljeća očito su mađarskog ili njemačkog porijekla (npr. Balog, Kiš, Halgaš, Hunjadi, Tekeli, Hosman i Herman). Međimurski veleposjednici počeli su tada naseljavati Mađare na svojim imanjima kao sluge i pastire (pretežno ovčare). Ti su se ljudi postupno udomačili i asimilirali (7: 28). [Za sva gore spomenuta prezimena v. 11: 85-88, 152, 181-184, 192-193.]

Prijelazno razdoblje

Kraj 17. i početak 18. stoljeća bilo je vrijeme velikog rata s Turcima (1683-1699). Tada su carske vojske redovito svake godine zimovale u Međimurju, a međimurski živalj – zbog pritiska vojništva – počeo je odlaziti u strane krajeve. Da bi stvari bile gore, 1704. upali su u Međimurje Rakocijevi pobunjenici, pustošili i palili sela, te privremeno zauzeli Čakovec (11: 92-194).

Da bi namaknuo sredstva za rat, car je Leopold odlučio prodati neka bivša imanja Zrinskih. Tako je 1695. prodao sve Međimurje markizu de Prye (darovnicu je potvrdio zagrebački kaptol 1698), koji njime upravlja samo do 1704., kad ga Leopold za istu svotu novca vraća štajarskoj komori u Gracu. U istoj godini, prema župnim podacima, živjelo je u Međimurju 26.771 katolik. Godine 1715. gradačka komora predala je Međimurje na određeno vrijeme grofu Ivanu Čikulinu. Ali ni Čikulin nije dugo držao međimursko vladavinstvo. Poslije četiri godina, Leopoldov nasljednik Karlo III udijelio ga je grofu Mihalju Ivanu Althanu i njegovoj ženi Ani, rođ. Pignatelly (11: 156, 171, 185, 198).¹⁷

Negdje u to vrijeme, čini se, Međimurje je ispalo iz političke sfere Hrvatske. Kako je to tog došlo nije sasvim jasno. Gvardijan pavlinskog samostana sv. Helene, Josip Bedeković, pokušao je na početku 18. stoljeća dokazati da je Međimurje nekada moralo biti istrgnuto iz varaždinske i pripojeno zaladskoj županiji. Ne nailazeći na isprave kojim bi to dokazano, obratio se starom grofu Čikulinu. Čikulin mu kaza da je Juraj Zrinski stariji, pošto bijaše imenovan administratorom zaladske županije, želio postati i veliki župan. Međutim, kako nije mogao biti župan u županiji u kojoj nije imao zemlju, uspio je urediti da se Međimurje prebaci iz varaždinske u zaladsku županiju. Takav postupak, koji dakako nije imao većega značaja dok je veći dio Mađarske pripadao Turskoj, kasnije se pokazao sudbonosnim za Međimurje (v. 11: 208-209).

Grofovi Athan držali su Međimurje 71 godinu (do 1791), i onda ga prodali grofu Jurju Festetiću de Tolna za tada golem iznos od 1.600.000 forinti. Novi je vlasnik ubrzo nakon

¹⁷ Horvat kaže da je razlog za tu darovnicu bio taj što je Pignatellyjeva ostala trudna s Karlom, pa ju je Althan oženio kako bi spasio čast cara. Zahvalan, Karlo mu je poklonio Međimurje (11: 198-199).

Francuske revolucije došao na ideju da prodaje zemlju seljacima, najvjerojatnije zbog visokih zaduživanja, a ta je prodaja više od četvrt stoljeća punila njegovu blagajnu (13: 112).

U godine 1802., zemlju u Međimurju stekli su i baruni Knežević. Naime, budući da je Josip II ranije ukinuo pavlinski red, kralj Franjo dao im je posjede samostana sv. Helene (Šenkovec, Mačkovec, Zasad i Kneževac) kao zamjenu za Kneževićevu zemlju u ličkom Gračacu, koju je nakanio isparcelirati i podijeliti graničarima (11: 238, 241).

Prema popisu dvadeset i dviju župa, Međimurje je 1802. imalo ukupno 24.500 stanovnika. Najviše ih je bilo u župama Štrigova (3.798), Čakovec (3.419 – u samom Čakovcu 1.369), Subotica (2.776) i Nedelišće (2.323). Disperzija življa bila je veća na brežuljcima Gornjeg Međimurja nego u nizinskim predjelima Donjeg Međimurja (npr. u Štrigovi svega je 8,2% stanovništva živjelo u središnjem mjestu župe). Kotoriba bijaše tada najveće naselje sa 1.725 stanovnika, iako je Čakovec još uvijek najvažnije središte. U Čakovcu je 1802. živjelo pretežno katolički živalj, uz 125 židova, 23 pravoslavca i 3 luterana, a 1841. zabilježeno je 30 židovskih i 6 pravoslavnih obitelji. Primijećen je porast broja Mađara i Nijemaca. Prema popis 1846. u svem Međimurju bilo je već 58.578 stanovnika, od toga 58.302 rimokatolika i 276 protestanata (pretežno u Legradu) (11: 249, 252).

Između Hrvatske i Mađarske (1848-1918)

Jedanaestoga rujna 1848, predvođeci hrvatsku vojsku na Mađare, ban Jelačić prekoračio je Dravu. Idući dan pripojio je sva međimurska mjesta Hrvatskoj, te 14. rujna nastavio put preko Mure.

Pripajanje ipak nije išlo glatko. Čim je Jelačić stigao pred Beč, Kossuth je naredio generalu Percelu da provali preko Mure u Hrvatsku. Hrvatska obrana ("narodne straže") popustila je 17. listopada. Isti dan Mađari su zauzeli Međimurje. Dvanaestog studenog graničarska vojska generala Todorovića opet ih je istjerala, a Jelačić je zatim (19. studenog) zatražio od Beča da Međimurje ostane u Hrvatskoj. Njegov zahtjev bio je prihvaćen, i međimurski kraj proglašen je Čakovečkom podžupanijom Varaždinske županije.

No "oslobođenje" bijaše iluzorno. Na Silvestrovo 1851. poništi car ustav od 4. ožujka 1849, i tako pokrene gotovo jedno desetljeće apsolutizma i snažne germanizacije u svim zemljama Habsburške monarhije.

Unatoč tome, velik značaj za jedan tipično vlastelinski kraj kao što je bilo Međimurje, imale bi – da su imale veći uspjeh i drukčije polazište! – mjere za ukinuće feudalnih odnosa. Naime, poslije Jelačićeva proglašenja o ukidanju kmetstva (25. travnja 1848), hrvatski sabor donio je zaključak da se zemlja ima predati kmetovima, a da se feudalcima nadoknadi gubitak tijekom 40 godina pomoću "zemaljskih rasteretnica". U tu svrhu, u Zagrebu je 1854. osnovana posebna komisija. Godine 1855. komisija je procijenila i imanja međimurskih feudalaca. Utvrđeno je da grof Festetić posjeduje 880 cijelih i 6 osamdesetina kmetških naselja, te još 2.314 želirskih naseobina. Doznačen mu je otkup od 566.293 forinta i 25 novčića. Iduće godine uspostavilo se da posjeduje još 37 kmetških i 27 želirskih sesija, i da ima pravo na dodatnih 19.850 forinti (11: 260). Osim Festetića u Međimurju bijaše i nekoliko manjih gospodara (Kneževići i drugi), čija su imanja također popisana i procijenjena.

Ipak, unatoč tome, nakon ukinuća kmetstva, "zemaljskoj gospodi" ostalo je još vrlo mnogo zemlje. Računa se da je kmetstvo ukinuto tada na 9.000 hektara, što je iznosilo

svoga oko 11,5% površine kraja. Grofu Festetiću ostalo je 38-40.000 hektara zemlje, i osamnaest velikih majura (13: 113).

Popis stanovništva 1857. (dakle u godini poslije procjene feudalnih imanja) zabilježio je na području Međimurja ukupno 58.721 žitelj, i to u šest trgovišta (Čakovec, Prelog, Legrad, Nedelišće i Mursko Središće), 97 sela, 68 zaselaka i 8.798 kuća. Njemački kao materinski jezik govorilo je 612 stanovnika, a mađarski 517. Po vjeri 57.818 bili su rimokatolici, 551 židovi, 333 luterani, 13 pravoslavci, 4 kalvini i 2 grkokatolici. Broj osoba po kući bio je u prosjeku 6,8 – ali 9,3 u Čakovcu, i nešto više od prosjeka u Donjem Međimurju nego u Gornjem Međimurju (v. 11: 262-265).

Padom apsolutizma nakon austrijskog poraza kod Solferina (15. srpnja 1859), položaj Međimurja bitno se izmjenio. Mađari su inzistirali da se vrate stare granice. Pritom su pokušali iskoristiti neprilike iz vremena apsolutizma da dokažu Međimurcima kako im je bilo loše u Hrvatskoj. Pomogli su im i hrvatski unionisti ("mađaroni"), koji su kao većina u varaždinskoj skupštini potvrdili da Hrvatska dotad nije zakonito posjedovala međimursko područje. Naposlijetku, 12. ožujka 1861. Međimurje je opet pripojeno Mađarskoj. Slijedilo je pedeset i osam godina izravne mađarske vlasti, uz neprestane pritiske da se stanovništvo pomadari (11: 273-275).

Načini kojima je mađarska vlada pokušala pretvoriti međimurske seljake u Mađare bili su različiti. Prije svega, mađarski je postao jedini službeni jezik u upravi. Kako seljaštvo većinom nije znao taj jezik, korišteni su razni posrednici – tumači, odvjetnici itd. – koji su lako mogli iskoristiti neznanje puka za vlastitu dobit. Vlada je također uvela mađarski kao nastavni jezik u školama. Jezična barijera, pokazalo se, ozbiljno je ugrozila efikasnost nastave, pa su nakraju u školama postavljeni hrvatski učitelji zadojeni mađarskim duhom. Vojska je bila treći modus pomadarenja, ne samo jer je mađarski bio komandni jezik, nego isto tako jer su međimurski regruti služili u gradovima gdje se govorilo samo mađarski. Godine 1906. pokušalo se uvesti mađarski i preko vjere. Donijet je zakon po kojem su se molitve u školi morale izgovarati na mađarskom. Kao posljednji pokušaj, s nakanom da se Međimurce odvoje od hrvatske sfere, mađarske vlasti nastojale dokazati da Međimurci ne govore ni hrvatski, nego neki poseban jezik. Znajući međutim da kajkavština ne pripada samo Međimurju, nego da je to jezik upravo središnjega hrvatskog prostora, umjetno su ubacivali mađarske riječi u lokalni govor i na njemu tiskali novine *Muraköz*, kao i crkvene molitvenike (11: 273-275).¹⁸

U tome Mađari našoše potporu u grofu Festetiću (koji je uspio zadržati jednu trećinu sve međimurske zemlje) i u srednjem sloju u Čakovcu, u kojem je bilo mnogo stranih doseljenika (11: 276-277). Inače Mađari (govornici mađarskog jezika), koji su činili svega 3,1% stanovništva Čakovca 1850, narasli su na 46,6% stanovništva do 1910 – kad su po brojnosti malčice čak premašili Hrvate (46,1%). Izvan Čakovca veći broj stranaca živio je jedino u Gradu (44,3%) (7: 28-29).

¹⁸ U listu *Muraközu* (koji od 1884. izlazi "dvojezično") nalazimo tih godina na ovakve rečenice: "Kr. magj. ministar od unutrašnje posloj je dr. Schller Vilmoš špitalskoga pomoćničnika za perlakski očni špital ravnatelj nadličnika imenoval". Ili oglas: "Dr. Berger, muraszerehelski lečnik je počmel na svojim csaktorneiskim stanu svojim odredjivanju vu negdašnju Zakal – zvanoj hiži". Ili pak ovakva novinska vijest: "U Krasnofalva seli (Galicia) se je krvava tragedia pripetila marcíus 23-ga dana. Dva krasnofalvaiska seljak – familija – Kolarek i Meidel – se je već zdavnja pravdala zaradi nekvoga imetka. Pravda je vezda ne Meidel familia – korist minula". Osim toga, smisao tekstova mijenja se krajnje tendenciozno uz gotovo potpunu nerazumljivost za seljake (13: 128-129).

Prema ocjeni Ivana Novaka, u pamfletu *Istina o Medjumurju* (Zagreb, 1907), učinak mađarizacije bio je porazan za hrvatsku svijest i kulturu.¹⁹ Medimurci su (navodno) usvojili mađarski identite, i s omalovaženjem počeli gledati na Hrvate preko Drave. Novak opisuje kako su različito doživljavali "Zagorca" (tj. Hrvata iz Hrvatske) i Mađara. Prvi im je bio: "Čovjek u zamazanim gaćama, bez kaputa, s torbom preko ramena i u opancima – čovjek vječito pognuta i tmurna lica." Naprotivno mu je stajao "Magjar s napetim hlačama, u kaputu s gajtanima, uspravan, vedra lica i zafrknutih brkova!" (25: 15). No iako bi se i deklarirali kao Mađari, Medimurci su znali da govore "horvatski". U tom raskoraku između mađarske identifikacije i jezične zbilje oni bi se priznali prije kao "Medimurci", nego kao Hrvati. Dakako, Novak je tvrdio da je u većem dijelu (pretežno starijeg) svijeta prevladavala indiferenost (logika: "kaj me briga za Magjare eli Hrvate, to mi i tak nikaj ne hasni") (25: 16).

Među razlozima za takvo stanje Novak je izdvojio i krivu politiku Hrvatske prema Medimurju (puko isticanje potrebe sjedinjenja Medimurja s Hrvatskom samo je stavilo narod u opasan položaj naspram mađarskih vlasti) (25: 36) – i ponašanje medimurskih svećenika, čak i onih koji su došli iz Hrvatske, koji su radi "masnih [medimurskih] župa", višeg cilja "spašavanja duša", ili iz drugih motiva, aktivno ili prešutno prihvaćali mađarizaciju (25: 22-23). Potonje je bilo vrlo značajno u kraju gdje je vjernik (prema Novaku) krajnje "konzervativan", "fanatičan" i "oduševljen za popa", gdje osim svećenstva gotovo i nije bilo domaće inteligencije. Osim toga svećenici su zakazali na obrazovnom planu. Mađarski jezik i duh potisnuo je hrvatski i u konfesionalnim školama, što je na kraju snizilo opće kulturne izgleda. "... Medimurac danas ne čita, ili čita vrlo malo." – tvrdio je Novak – "Hrvatski ne čita je mu omraziše sve što je hrvatsko, a magjarski ne razumije. I po tome je lako shvatljivo, da je Medimurac, koji je ekonomski na dosta visokom stepenu, kulturno zaostao." (25: 26)

Naravno, Novak je pisao svoj pamflet da bi istaknuo hitnost kulturnih akcija u Medimurju ("... treba nam hrvatske inteligencije u Medjumurju, a ne govori Stranke prava u hrvatskom saboru o Medjumurju!"). U tom (programskom) svjetlu treba shvatiti i njegove inače vrlo zanimljive tvrdnje. Dakako, Horvat je sasvim suprotno Novaku, naglasio pozitivnu ulogu svećenstva u održavanju hrvatskog identiteta u Medimurju (11: 276). Drugi su autori, pored toga, pripisali važnost činjenici da je Medimurje, mada je pripalo Mađarskoj, ostalo u okviru zagrebačke biskupije (7: 27; 18: 89). Uostalom, hrvatski osjećaji Medimuraca općenito su porasli na početku 20. stoljeća (ako ne zbog drugih razloga, onda zbog toga što je mađarizacija ipak bila nasilje koje je napokon moralo izazvati otpor).

Više faktora, prije svega ubrzani rast agrarnog stanovništva, raspad malih seljačkih posjeda i racionalizacije na grofovskim imanjima – ali i *stanovit* etnopolitički pritisak – pokrenulo je emigraciju iz Medimurja na početku 20. stoljeća. Iseljavanje je počelo nešto kasnije nego u južnijim hrvatskim krajevima, mada je ubrzo uhvatilo korak. Do prvoga svjetskog rata dio migranata otišao je na privremeno zarađivanje u Ameriku. Neki su otišli i ostali u Argentini i Urugvaju. Mnogi su odlazilo na rad u ugarske ili u druge krajeve Evrope. Migracija "štrekara", radnika na izgradnji željeznice, najčešće se spominje kao

¹⁹ Novak je rođen 1884. u Macincu i umro je 1934. u Čakovcu. Bio je urednik lista *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba* u Zagrebu (1918), a pripadao je Samostalnoj demokratskoj stranci. Čini se da je upravo on jedan od najzaslužnijih za pripojenje Medimurja državi SHS. Citat iz Novakova pamfleta na početku ovog rada nastavlja se riječima: "Dodajte, da vidite jednu veliku tragediju – tragediju nacionalnog umiranja!" (24: 15).

primjer. Još prije prvog svjetskog rata neki međimurski seljaci pokupovali su zemlju u Slavoniji i zatim se tamo nastanili. (25: 13-14; 7: 29-30; 11: 276; 18: 88-89).

Uza sve to, Međimurje nije doživjelo demografsko pražnjenje. Naprotiv! Stanovništvo je i dalje raslo, kako zbog prirodnog priraštaja, tako i zbog imigracije. Popis 1900. zabilježio je 81.115 žitelja (od toga 75.663 Hrvata, 4.401 Mađar, 689 Nijemaca, 118 Rumunja, 26 Slovaka, 2 Srbina i 216 ostalih), a popis 1910. već 90.387 (82.829 Hrvata, 6.766 Mađara, 96 Nijemaca, 35 Srba, 22 Slovaka, 8 Rusina, 6 Rumunja i 325 ostalih) (11: 278).

Suvremena povijest

Pod pojmom suvremene povijesti podrazumijevamo, uvjetno, razdoblje od završetka prvoga svjetskog rata do danas. U tom razdoblju, osim za vrijeme NDH, Međimurje se nalazi u Hrvatskoj (i Jugoslaviji).

Priključenje Međimurja Hrvatskoj zbivalo se u složenim uvjetima. Još potkraj prvoga svjetskog rata, u Međimurje se razvio snažan "zeleni kadar". Zatim, nakon objave prekida međudržavnih odnosa između Hrvatske i Ugarske 29. listopada 1918. prišlo se zadatku pripojenja međimorskog prostora Hrvatskoj, no nije odmah bilo vojne sile da se to izvede, iako se poseban "međimurski odred" stvarao u Varaždinu u toj namjeri. Srbija je odbijala da pomogne u akciji, jer je prije bila sklopila ugovor s Mađarima kojim je priznala Dravu kao južnu mađarsku granicu. Na kraju je Slavko Kvaternik skupio vojsku u Hrvatskoj, zauzeo Međimurje 24. prosinca 1918, te idući dan (na sam Božić) tiskao proglas o pripajanju Međimurja Hrvatskoj. U veljači 1919. Ivan Novak bio je imenovan prvim upraviteljem oslobođenog Međimurja. Novak je zatim protjerao preostale mađarske službenike preko Mure (11: 279-294).

U idućem potezu, Novak je udario na ostatke feudalizma. Koristeći novi zakon o agrarnoj reformi, rasparcelirao je golemo imanje grofa Festetića. U svemu, Festetić je 1918. posjedovao 26.700 jutara zemlje, uz dvadeset i tri majura ili marofa. Uz još neke manje veleposjednike (kneza Pavla Esterhazyja, grofa Aleksandra Andrassyja i drugih), veleposjednici držahu u Međimurju te godine ukupno 234,9 km² obradive zemlje, dok je ukupno 549,1 km² bilo raspoređeno na stotinjak tisuća ostalih stanovnika (13: 114-115; usp. 11: 296). Kasnije je zagrebački trgovac, Milan Prpić, zajedno sa Prvom hrvatskom štedionicom i drvnom industrijom "Mavro Drach", sastavivši konzorcij pod imenom "Slavonija", za 45 milijuna kr. kupio sva Festetićeva imanja, i sav živi i mrtvi inventar (11: 296). Dakako da je takav potez, osim što je ubrzao deforestaciju Međimurja, izazvao (ili bolje rečeno *održao*) egzistencijalni pritisak na maloga međimorskog seljaka. Dodatno opterećenje bijaše velika masa vojnika, žandara, finanaca, carinika i drugih državnih činovnika što ih je stara jugoslavenska vlada ubrzo uputila u Međimurje (11: 298).

U vrijeme popisa 1921 u Međimurju je živjelo 96.945 ljudi u 18.055 domaćinstava na ukupno 775 km². Prema tome, gustoća naseljenosti dostigla je 125,1 osoba na km², a prosječni broj osoba u domaćinstvu bio je 5,4. Gustoća naseljenosti bila je veća u preloškom kotaru (135,1 na km²) nego u čakovečkom (116,5 na km²). Prema vjerskoj strukturi 94.507 žitelja Međimurja bili su rimokatolici, 1.127 pravoslavci, 736 židovi, 473 protestanti, 58 muslimani, 27 grkokatolici i 18 su pripadali ostalim vjerskim skupinama. Kao materinski jezik 94.001 govorili su hrvatski (ili srpski), 1.800 mađarski, 617 slovenski, 310 njemački i 222 ostale jezike (11: 300).

Popis 1931. pokazalo je sličnu strukturu: ukupno 96.499 stanovnika u čakovečkom i preloškom kotaru (ali sada bez Legrada koji je bio pripojen koprivničkom kotaru); po

vjeri – 94.835 rimokatolika, 625 židova, 475 luterana, 374 pravoslavaca, 18 kalvina i 174 ostalih; po materinskom jeziku – 93.835 hrvatski (odnosno srpski), 1.297 mađarski, 800 slovenski, 302 njemački i 410 ostale jezike. U toj strukturi najizrazitiji je pad broja pravoslavaca, jamačno zbog smanjenja broja pretežno srpskih vojnika nakon smirivanja prilike na granici s Mađarskom. Pad broja Mađara i Židova može se pripisati odlasku u Mađarsku ili u veće gradove Hrvatske, dok je porast broja Slovenaca odraz unutarnje migracije iz susjednih krajeva tadašnje Jugoslavije. Čakovec se posebno razvio u međuratnom razdoblju, i 1934. stekao status grada. Tada je u njemu živjelo 5.025 žitelja (gotovo svi međimurski Židovi, veći dio pravoslavaca i Nijemaca, gotovo polovina Slovenaca i oko trećine Mađara) (v. 11: 300, 303).

Bitno je primijetiti da Međimurje nije izgubio stanovništvo u međuratnom razdoblju kao što se zbilo u nekim drugim dijelovima gusto naseljene sjeverozapadne Hrvatske (npr. zapadno Zagorje). To se može, čini se, protumačiti većom udaljenosti od Zagreba, glavnoga privlačnog središta u tom periodu. Ipak, u popisu 1931. čak 6.231 stanovnik Zagreba označio je Međimurje kao mjesto porijekla (v. 19: 52). Migracija u druge krajeve Jugoslavije i svijeta također je pojačana u međuratnom razdoblju.

Odmah poslije prvoga svjetskog rata, Međimurci su se (prema jednom komentaru) "na stotine" iselili u Australiju (7: 29). Odlazili su na rad i u Njemačku i Francusku. Uglavnom je ipak u međuratnom razdoblju prevagnula tjedna, sezonska i trajna migracija unutar tadašnje Jugoslavije. U Zagrebu, Međimurci bi radili preko tjedna kao najamnici u industriji ili u uslužnom sektoru (osobito kao čistači gradskih ulica). Vraćali bi se kući svake nedelje, a u tjednu hranili se suhom hranom. Druge skupine zaposlile su se kao sezonski poljoprivredni radnici u Slavoniji i Vojvodini. Neke djevojke našle su namještene kao služavke i u Beogradu. Inače, međuratna jugoslavenska vlada pokušala je kolonizirati Međimurce u kompaktna sela u Slavoniji. To se nije pokazalo uspješnim, mada su mnogi pojedinci pokupovali zemlju i otišao u Slavoniju po vlastitom izboru. Iseljavanje prema Slavoniji bilo je najjače između 1927. i 1929. Skupine migranata naselile su mjesta u virovitičkom kotaru (Špišić-Bukovica), zatim u daruvarskom, garešničkom (Veliki Zdenci), bjelovarskom, vinkovačkom (Cerna) i drugim tadašnjim kotarima. (7: 29-30; 18: 88).

Za drugoga svjetskog rata Međimurje su ponovno zauzeli Mađari, usprkos protesta iz NDH.²⁰ Doduše, upravo je takva situacija onemogućila da se u prvom poslijeratnom razdoblju Međimurcima (eventualno) pripisu ustaška zlodjela. Mnogi su se zato čvrsto vezali uz novu vlast, koju su svakako vidjeli i kao osloboditeljicu. Nova socijalistička Jugoslaviji ubrzo je uključila Međimurce i u svoj kolonizacijski plan. Ukupno 2.070 obitelji iz varaždinskog kotara sudjelovalo je u poslijeratnoj kolonizaciji – od toga 487 bilo je porijeklom iz preloške i 285 iz čakovečke općine (dakle 37,3% iz Međimurja).²¹ Gotovo dvije trećine kolonista otišlo je u Baranju (Čerminac, Kozarac), a ostatak u Podravinu (Hlebine, Pitomača, Valpovo), istočnu Hrvatsku (Županja i Vinkovci) i drugdje (18: 88). Neke skupine naseljene su i u Istri (Motovun) (24). Zanimljivo je da su pojedini kolonisti u Istri ubrzo pošli zajedno s dijelom istarskog stanovništva u Italiju. Prilike u prvom poslijeratnom

²⁰ Horvatova knjiga o povijesti Međimurja, koju smo obilno koristili u ovom pregledu, bila je ponovno tiskana 1944. zacijelo da bi pokazala hrvatsko pravo nad Međimurjem. Posljednja rečenica u knjizi, u dijelu koji je očito naknadno dodan, glasi: "U okviru ove Hrvatske ima po božjem i ljudskom pravu doći i Međimurje, premda ga je privremeno zaposjela mađžarska vojska." (11: 306)

²¹ Radi usporedbe spomenimo broj obitelji kolonista iz nekih drugih sjeverno-hrvatskih općina: Ludbreg 28, Varaždin 309, Novi Marof 216, Zlatar 136, Pregrada 186, Krapina 88 (v. 22: 27).

razdoblju nisu, kao što znamo, bile najsretnije! Štoviše, prema nekim indikacijama, Međimurce je 1948. zakvačio sukob s Informbirom razmjerno više nego druge hrvatske skupine. Vezujući se za prvu poratnu vlast naslijedili su, čini se, hipoteku koju su kasnije morali platiti.

Sukob s Informbirom imao je još jednu vrlo konkretnu posljedicu. Naime još od prelaska Međimurja u Hrvatsku jedan dio seljaka, osobito u Donjem Međimurju imao je (odnosno zadržao) zemljišta u prekomurskim dijelovima Mađarske. U međuraću većina seljaka u Kotoribi bili su dvovlasnici – sa čak 40% posjeda u Mađarskoj. U Donjoj Dubravi taj je postotak iznosio 30%, a u Goričanu 5-10% zemljišta. U to vrijeme bilo je ukupno oko 1.800 dvovlasnika u Međimurje (7: 32). Međutim, 1949. (kao posljedica političkog sukoba) prijelazi preko državne granice bili su zabranjeni. Ukupan broj zemljišta u Mađarskoj koji je tada ostao neobrađen iznosio je 890 ha. Mada to ne izgleda značajno, u nekim mjestima to je jako pogodilo seljake. Broj dvovlasnika u Kotoribi bio je još vrlo visok (988). Zatvaranjem granice pojedini seljaci faktički su izgubili preko 30% svojih ukupnih prihoda (18: 93-94).

Razvitak Međimurja u poratnom razdoblju imao je neke specifičnosti:

1) Prvo, poljoprivredni sektor ostao je snažan sve donedavna, a kao druga grana osobito se istaklo građevinarstvo (koje je inače poznato kao prvi pomak prema industriji u pretežno agrarnim krajevima). Doduše, proces usitnjavanja poljoprivrednih posjeda dalje je napredovao.²² Udio industrije također je postupno rastao od 4% 1953 (18: 98) – na blizu četvrtinu aktivnog stanovništva (zajedno s rudarstvom) prema popisu 1981.

2) Drugo, obrazovna struktura stanovništva dugo je ostala ispod hrvatskoga prosjeka (v. 20).

3) Treće, migracija je postala konstanta u razvitku Međimurja. Pedesetih godina Međimurci su pronašli (uglavnom) trajno zaposlenje u raznim dijelovima Jugoslavije. Zapošljavali su se najviše u industrijskim središtima Slovenije (Ljubljani, Mariboru, Celju i Jesenicama), a zatim u Hrvatskoj (Zagrebu, Sisku, Rijeci i u obližnim većim gradovima – u Varaždinu i Koprivnici). U Sloveniji su radili pretežno kao polukvalificirani i nekvalificirani zidarski i poljoprivredni radnici, a u Zagrebu u "Čistoći" i na željezničkim prugama (18: 92).²³ Još važnije, pošto se potkraj šezdesetih godina razvio obrazac tzv. "privremenog rada u inozemstvu", iz Međimurja je u evropske zemlje krenuo vrlo visok udio radne snage. Međimurje je postalo druga najjača emigracijska regija u Hrvatskoj (odmah iza Dalmatinske zagore). U ovom procesu primjećuje se osobito aktivna uloga Zavoda za zapošljavanje pri upućivanju ljude na rad u inozemstvo.

Prema jednoj procjeni, do sredine 1974. oko 14.400 Međimuraca, odnosno 12,5% ukupnog stanovništva i 24,2% aktivnog stanovništva nalazilo se u inozemstvu. Među njima bilo je u odnosu na prosječnu strukturu hrvatskih migranata velik udio žena. Od ukupnog broja migranata, oko dvije trećine pošlo je u SRNj, a malo preko četvrtine u Austriju. Migracija je najviše zahvatila dio Gornjeg Međimurja uz slovensku granicu (od Štrigove

²² Dok je tridesetih godina svega 0,5% seljaka imalo ukupne posjede do veličine od jednog hektara (odnosno dva jutra), godine 1960 taj je udio u poljoprivredno gustom Donjem Međimurju iznosio već oko 40%, a gotovo 95% seljaka posjedovalo je zemlju samo do pet hektara (7: 32; 18: 90).

²³ Prema Laciju najviše je stanovnika (iz Donjeg Međimurja) 1960. radilo izvan Međimurja u naseljima Goričan (23%), D. Hrašćan (21%), Hodošan (20%), Draškovec (19%) i Donji Kraljevec (18%) (v. 18: 98).

do Mure), pojas usred čakovečke općine (od Orehovice i Podbresta do Domašince i Podturna), te "špicu" trokuta kod Kotoribe i Donje Dubrave (5: 9, 16, 21). Prema zadnjem popisu stanovništva (1981), kad je ukupno stanovništvo iznosilo 116.825 ljudi, 9.789 (8,4%) nalazilo se još uvijek u inozemstvu, a 8.110 (6,9%) u drugim krajevima Jugoslavije (od tog 4.265 na radu) (20: 5).

Inače, Međimurci su pokazali osobito sklonost povratku svome kraju. Međutim, iako je razvojni plan čakovečke općine poticao policentričnost, snažni migracijski krajevi su se ipak ispraznili i stanovništvo je gravitiralo prema središnjoj "razvojnoj osi" uz cestu Varaždin – Čakovec – Mursko Središće (v. 28).

Elementi identiteta (subetničnosti) Međimuraca

Vrativši se na problem subetnosa, valja ukratko reći slijedeće:

Samo po sebi razumljivo je da se povijesno nasljeđe, kulturni sklop (i stvaralaštvo), pa i općenito život na području Međimurja mora promatrati u okviru cjelokupnoga hrvatskog naroda. Neki čak izričito tvrde da su sve teorije o posebnosti suprotne povijesnim i znanstvenim činjenicama, mada ipak priznaju i određene specifičnosti koje su nastale kao posljedica života "međ dvema vodama" (37: 10).

Možemo li, dakle, reći za Međimurje da ima neke elemente subetnosa? Prihvatimo li kao realnost činjenicu da su subetnosi najotvoreniji spram vlastitog naroda – a jesu – kao i to da se tek uzajamnim djelovanjem narodnosnih specifičnosti ono najbolje u jednom narodu može razvijati (reklo bi se: ono vitalno narodnosno razvija se upravo u sudaru specifičnosti), onda smo korak bliže rješenju. Najtočnije i najpoštenije bilo bi ovog trenutka reći slijedeće: Međimurci i jesu i nisu subetnos, jer imaju sadržaje i za jedno i za drugo. Dodatna teškoća jest upravo u tome što su se tijekom povijesti subetnički elementi jače ili slabije uočavali i bili više ili manje prisutni.

Pripadnost širem hrvatsko-kajkavskom krugu, pa i nove tendencije "moderniteta", govore protiv subetničke teze. Ipak, ako su Međimurci do danas, usprkos svemu, uspjeli sačuvati svoju vlastitost i osobitost, to je znak "čvrstoće" onoga što uvjetno možemo označiti kao subetničnost (pa makar i to bilo danas u procesu rastvaranja, odnosno povezivanja unutar širega kajkavskog kruga). Alternativno, specifično vremenovanje života govori i o potrebi traženja zavičajnosti, što nipošto nije tek puki geografski pojam.

A gdje je zavičajnost Međimuraca?

Bez namjere da šire elaboriramo, usuđujemo se postaviti hipotezu da je ono zavičajno u Međimuraca našlo svoj najsnažniji izraz u narodnoj pjesmi, odnosno u takozvanoj subliminaciji, gotovo fascinaciji zavičajnošću, pri čemu fascinaciju možemo shvatiti i u dubljem kulturno-antropološkom smislu općinjenosti (lat. *fascinatio*). Tako Međimurac pjeva:

Vuprem oči vu nebo visoko
Tam ja vidim svetle zvezde igraju
Međimurje kak si lepo zeleno
S cvetičem si ti meni ograjeno

(41: 9)

Ima, naravno, tu i tipičnih motiva na koje nailazimo i u drugim kajkavskim krajevima (npr. Nigda lepše kak je v Međimurju/ 41: 10) No zanimljivo je da se Međimurje javlja u narodnoj pjesmi i kao prosuditelj, čak moralni autoritet, primjerice u pjesmi:

Malo Međimurje, naj mi zameriti
Ti, koje od negda bilo si na glasu,
Pokvarit se očes sad vu malom času.

(41: 144)

Međimurje se hoće pokvariti zbog grijeha i velikih svada oko dijeljenja posjeda i međa, kaže se dalje u pjesmi.

Od sjevera tiha Mura, a od juga hitra Drava, kaže se u drugoj pjesmi – to su granice Međimurja: "Kinčiju te Drava, Mura/ Se do kraja Međimurja". Mura i Drava dragocjene su granice, jer su Međimurca od davnine štatile od izvanjskih udara, i zato on o njima pjeva s poštovanjem, gotovo "fatumski" (v. 12). Ali seljak je sačuvao i sjećanje na važnost Međimurja kao feuda. Narodna pjesma zabilježila je taj motiv rječima: "Lepo naše Međimurje za koga se kralji bore..." (41: 13). I protestantsko razdoblje ostavilo je trag u duši Međimuraca u jednoj narodnoj pripovijeci o Luteru (v. 41: 5).

Prema nekim podacima u Međimurje se sačuvalo čak oko 2.000 različitih pjesama, tematski vezanih za zavičaj – o njegovoj prirodi (pticama, zecu, proljeću), o mjesecima, narodnim običajima, o veselju i mladosti, o dečkima i pucama koji su došli na "špot" i koje narodna pjesma ismijava i žigoše, o prohujalaj mladosti, zabranjenoj ljubavi, o rastancima, svatovima, "snehama", zetovima, o Turcima, o odlasku u vojsku što Međimurcu vrlo teško pada (ima i dosta ratnih popijevaka), te zatim o odlasku na rad u druge krajeve itd. Zapravo, sve važno što se događalo našlo je mjesto u narodnoj pjesništvu, koje je, za razliku od sličnih pojava u drugim sredinama, bilo toliko izraženo u Međimurju, da se koristilo upravo kao jedan od argumenata za određivanje identiteta Međimuraca. Naime Žgančeve zbirke međimurskih popijevki bile su predočene u Versaillesu kao dokaz da Međimurje ne spada u Mađarsku nego u državu SHS! Zatim, u skladu s otvorenosću subetnosa prema matičnom etnosu, neke zvučnije popijevke ("Vehni vehni fiolica", "Čuk sedi", "Dremle mi se dremle" i druge) brzo su se proširile i po drugim hrvatskim krajevima.

Iz šireg korpusa pješačke građe izdvojit ćemo (jer nam je to jedna od osnovnih tema) primjer migracijskog motiva. Odlazeći na rad u Njemačku, Međimurci su puni čežnje pjevali:

Vu toj Nemškoj zemlici se posud su fabrike
i te gore visoke se su snegom pokrite.
Kaj me ne bo bolelo moje tožno srcece,
da se v Nemškoj zemlici zmislim na Međimurje.
Piši meni grlica, listek v Nemšku zemlicu,
vu listek mi zamotaj međimursku ružicu.

(13: 118)

Pjeva se, međutim, i ovako:

Ki god oče v Ameriku iti
mora predi zemlju založiti...

(13: 118)

Prihvativši jednu generalizaciju (koju dakako treba točnije utvrditi), može se (uvjetno) reći da Međimurci vide sebe kao pitome, marljive i radine ljude. Kroz povijest Bili su kmetovi, a početkom industrijalizacije jeftina i manje kvalificirana radna snaga. Stereotipovi za Međimurce su "štrekari", "smetlari", rudari, sluškinje i slično, a tako je zapravo i bilo do sredine dvadesetog stoljeća. Postoji čak i mišljenje da su Međimurci, upravo radi

svoje dobroćudnosti u prošlim stoljećima bili izrabljivani, što je indikativno već po sebi. Postoji u njih neko potišteno proturječje koje s jedne strane uključuje stanovitu "servilnost" (možda kao ostatak kmetstva), a s druge strane "indiferentnost" i rezignaciju.

Uz radinost, marljivost i poštenje, Međimurci su, dakle, "prilično ponizni", kako to često znaju reći kad razgovaraju o sebi. Zanimljivo je da došljaci nedavno doseljeni u Međimurje iz drugih krajeva to teško mogu shvatiti, ali upravo zato lakše uspijevaju u društvu "poniznih". Političari porijeklom iz Međimurja koji su nešto značili u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) mogli bi se nabrojiti na prste jedne ruke, za razliku od, primjerice, Zagoraca. Međimurci su, moglo bi se reći, gotovo apolitični, i to ponajprije iz povijesnih razloga, jer je političnost u prošlosti zaista bila opasna. I danas glavnu riječ u politici općine Čakovec vode došljaci, ljudi rođeni izvan Međimurja, iako se to polako mijenja. Doduše, Međimurci su u Drugom svjetskom ratu bili na strani NOP-a i protiv Mađara, a poznato je da je preokret 1918. imao značajke socijalnoga i narodnog ustanka koji neki autori nazivaju čak i "međimurskom revolucijom" (11; 13). Ali bez obzira na to, opet uz nužnu mjeru opreza, moglo bi se reći da je Međimurcu "Bog na tavanu, a politika v podrumu".

U svakom slučaju, Međimurci nisu tako agresivni i prodorni u nastup, ili tako svestrano uključeni u dinamične tokove hrvatskog društva, poput njihovih susjeda Zagoraca. Oni se više mire sa sudbinom ("samo da je dobro, pa nekak bu"). U iskazivanju duhovnosti i slobode, čini se da su i skućeni, zatvoreni u sebe, čak sumnjičavi prema drugim ljudima. Riječ je možda o stanovitom osjećaju tragike, teško mjerljivoj empirijskim metodama, ali ipak, oni tu svoju skućenost prelaze, transcendiraju i nadograđuju u osjećaju ljudskosti, bliskosti, u poniranju u cjelovitost njihova bića. Izgleda da se radi o nekoj kolektivnoj osjećajnosti njih samih, zadobivenoj na temelju stoljeća zajedničkog življenja (već smo govorili o specifičnosti narodnog pjesništva!). S druge strane, javlja se orijentacija na praktičnost i radinost – posao je važniji od škole. Tako je prilikom prikupljanja podataka o novoj pojavi vanjske migracije iz Međimurja, na upit zašto Međimurci odlaze na rad, jedan od autora čuo obrazloženje ispitanika da su Međimurci potpuno "ludi za posel". To bi moglo djelomično objašnjavati i razmjerno brz razvitak Međimurja poslije rata.

Umjesto zaključka

Skica koju smo upravo pokušali označiti s pomoću nekih uvjetnih postavki, veže se, zacijelo, uz sociohistorijsku dimenziju. Stanoviti elementi iz povijesti Međimurja pružaju stanovit uvid u današnji značaj ovog kraja i njegovih žitelja, pa i u najnovije aspekte kao što je pitanje migracije i razvoja.

Prvo, zapaža se da je Međimurje od doseljavanja Slavena do danas zadržao veliku mjeru homogenosti kao slavenski i hrvatski kraj, premda je za vrijeme turskih ratova doseljavanje bilo znatno. Taj etnički kontinuitet ogledava se danas u izvornosti jezika i narodnih običaja, koji su sa svoje strane pridonijeli vezivanju međimurskog čovjeka za svoju zemlju.

Drugo, otkada je car Ludovik Anžuvinao dao vojvodi Lackoviću glavninu međimurske zemlje kao feud, Međimurje je više-manje ostalo cjelovit posjed od druge polovine devetnaestog stoljeća. Ono je tako postalo jedno od najvećih feuda u Hrvatskoj, s najvećim brojem podložnih kmetova. Kao takvo bilo je izrazito atraktivno moćnim uglednicima, te često poslužilo kraljevima i carevima da ostvare strateške političke (i druge!) nakane (Međimurje – "za koga se kralji bore"). Naravno, ne očekujemo da bi sadašnji Međimurac još uvijek živio u sjećanju na sve te "intervencije s vrha", no osim kontinuiteta stanovništva, i cjelovitost (feudalnog) prostora zacijelo je ostavila traga na njegovo shvaćanje rodnog

kraja. Osim toga, održavanje kmetskih (i polukmetskih) odnosa u razmjerno stabilnom obliku sve do nedavne prošlosti nosi velik dio odgovornosti za visoku agrarnu gustoću današnjeg Međimurja.

Treće, u vrijeme grofova Zrinskih, Međimurje je predstavljalo ne samo jedno *veliko* vlastelinstvo, nego i "poseban kraj". Zrinski su iz Međimurja stvorili gotovo malu državicu. Narodna recepcija njihove vlasti nije bila tako idilična kao u dijelu hrvatske historiografiji. Još se donedavna od starijih ljudi moglo čuti izreke poput: "Si fale Zrinske i Zrinskog, a on je tak z korbačom ljude bil".²⁴ Međutim, bez obzira na eventualnu negativnu recepciju dijela događaja, svojstven "mentalitet" o kojemu neki Međimurci govore kada se pokušaju usporediti, recimo, sa hrvatskim Zagorcima, mogao je izrasti iz posebnosti Međimurja pod Zrinscima. Primjer je međimurska radinost. Možda je to tek pozitivni *self-image*, ali ona je zaista prisutna u statistikama o zapošljavanju, pa nije isključeno da se negdje u tom sklopu, prema Weberovoj logici, krije (pored priče o Luteru) i nasljeđe protestantizma iz razdoblja Zrinskih.²⁵

Četvrto, poslije epohe Zrinskih do 1918. (izuzevši vrijeme apsolutizma kad je to za pravo bilo irelevantno), Međimurje se nalazilo izvan Hrvatske. U tom razdoblju Međimurci su spali u položaj kulturno deprivilirane ("ponizne") etničke manjine, sa stanovitom mjerom "indiferenosti" (i "apolitičnosti") prema vanjskim faktorima koji su djelovali na njihove živote i zapravo krojili sudbinu njihova kraja. Ta je činjenica zacijelo uvjetovala stanovito nepovjerenje prema vanjskim ljudima, ali i sposobnost snalaženja u stranom poretku pomoću solidarnih veza i oslanjanja na vlastite snage. Već spomenuta radinost može se povezati (i) s time. Drugi odraz jest potraga i psihološka potreba za domovinom (koju vidimo, konkretno, u današnjoj pripravnosti međimurskih migranata da se vrate kući).

Peto, u jugoslavenskom razdoblju, Međimurci su se našli, barem jednim dijelom, čas na strani i čas na krivoj strani vlasti. U poslijeratno doba, kao pretežno seljački i zemlji privržen narod, s elementima religioznosti (koja ima korijene iz vremena mađarizacije), Međimurci su bili zapostavljeni (problematičan razvitak poljoprivrede u socijalističkoj Jugoslaviji), pa i ideološki sumljivi (unatoč ranijem vezivanju za vlast). Rješenje te situacije ponovno se moglo naći u oslanjanju na vlastite sposobnosti. To bi objašnjavalo i zašto su se Međimurci tako masovno uputili na rad šezdesetih i sedamdesetih godina i zašto se lokalna Služba za zapošljavanje toliko pobrinula da im to omogući. Odlazak na rad u inozemstvo uklopio bi se u plan za razvitak vlastitog kraja. A u tome izgleda da su Međimurci bili razmjerno uspješni.

* * *

Na kraju, teza Martinove, da s njom završimo, ostaje nam i dalje poticajna, mada se još ne možemo u ovakvom eksplorativnom radu opredjeliti oko pitanje jesu li Međimurci subetnos u hrvatskom etnosu. Zasad naša je pozicija da je stanovit identit i osobitost

²⁴ Zabilježeno prema kazivanju Josipa Taradija iz Centra za socijalni rad Čakovec, o sjećanju na Zrinske njegova oca. Bilo bi zanimljivo znati koji je Zrinski "z korbačom ljude bil".

²⁵ Doduše, "izravno" nasljeđe protestantske epohe izgleda da je imalo pogubne rezultate u Legradu, gdje se protestantska vjera održala do danas. Saznali smo, naime, od psihologa Josipa Anića iz Instituta za migracije i narodnosti da je skupina psihologa, prilikom testiranja školske djece u Legradu (godine 1978), naišla na frapantno visoki udio gotovo maloumne djece. Katolički župnik Legrada to je obrazložio tvrdnjom da Legradani ne sklapaju brakove sa žiteljima okolnih sela, jer potonji tobože ne žele vjenčati svoju djecu s njima, te da je to dovelo do svojevrstne genetske deformacije. Legrad je danas uglavnom katoličko mjesto. No genetska izolacija, ukoliko zaista postoji, može se protumačiti postojanjem vjerskih razlika (i dakle formalnih prepreka za brak) u prošlosti.

Medimuraca svakako prisutan unutar širega kajkavskog i hrvatskog kruga, da se taj identit oblikovao u *longue durée*, te da on još uvijek djeluje na neke suvremene pojave (među inim i na suvremenu migracijsku perspektivu Medimuraca).

LITERATURA

1. Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: SNL, 1980. 853 str.
2. Bartolić, Zvonimir. *Sjevernohrvatske teme*, I. Čakovec: Zrinski, 1980. 222 str.
3. Bartolić, Zvonimir. *Sjevernohrvatske teme*, IV. Čakovec: Zrinski, 1989. 352 str.
4. Bartolić, Zvonimir. *Za vuglom provincije*. Čakovec: Zrinski, 1978. 406 str.
5. Baučić, Ivo i Vera Pavlaković. *Basic Aspects of External Migration from Medjimurje*. Zagreb: Centre for Migration Studies, 1975. 63 str.
6. Buturac, Josip. *200-obljetnica župe Goričan*. Zagreb: HKD sv. Ćirila i Metoda, 1989.
7. Dugački, Zvonimir. *Medimurje*. Čakovec: Matica hrvatska u Čakovcu, 1936. 49 str.
8. Erickson, Carolly. *The Medieval Vision*. New York: Oxford University Press, 1976. 247 str.
9. Feletar, Dragutin. *Iz povijesti Medimurja*. Čakovec: Matica hrvatska u Čakovcu, 1968. 204 str.
10. Horvat, Andela. *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Medimurju*. Zagreb: Ognjen Prica, 1956. 228 str.
11. Horvat, Rudolf. *Poviest Medimurja*. Zagreb: Hrvatski Rodoljub, 1944. 308 str.
12. Hranjec, Stjepan "Mura i Drava u narodnoj pjesmi", *Medimurje*, Čakovec, 1984, br. 5.
13. Kapun, Vladimir. *Medimurje 1918*. Čakovec: Zrinski, 1982. 338 str.
14. Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990. 469 str.
15. Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1971. 593 str.
16. Klaić, Nada. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: SNL, 1982. 570 str.
17. Krajčević, R. *Slovenčina a slovanské jazyka*. Bratislava, 1981.
18. Laci, Silvestar. "Donje Medimurje", *Geografski glasnik*, Zagreb, 1962, br. 24, str. 83-101.
19. Laušić, Ante. *Utjecaj migracije na rast stanovništva grada Zagreba*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1989. 84 str.
20. Magdalenić, Ivan. "Stanovništvo – prirodno bogatstvo", *Medimurje*, Čakovec, 12, 1987, str. 5-14.
18. Мартынова, Марина, Ю. *Хорваты — этническая история XVII-XIX вв*. Москва: Наука, 1988. 164 стр.
22. Mihletić, Ante. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut Privrednog savjeta vlade NRH, 1952. šapirografirano.
23. Molnar-Sušić, Jelisava; Marica Paveković i Danko Hepp. "Šljunci pijesci i zlato", *Medimurje*, Čakovec, 12, 1987, str. 15-21.
24. Nejašmić, Ivica. "Migracija kao faktor demografskih promjena u Pazinštini", *Teme o iseljeništvu*, 9, Zagreb: Centar za istraživanje migracije, 1980.
25. Novak, Ivan N. *Istina o Medjumurju*. Zagreb, 1907. 43 str.
26. Općina Čakovec. *Statistički pregled Medimurja 1978-1982*. Čakovec: Općinski komitet za društveno planiranje i statistiku, 1983.
26. Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske. Varaždin, 1990.
28. Šimunko, J. "Prometni pravci donose razvoj", *Medimurje*. Čakovec 31. VIII 1990 str. 2 /nastavak/ "I dalje nejednak razvoj", *Medimurje*. Čakovec 14. IX 1990 str. 2
29. Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Matica hrvatska, 1990. 749 str.

30. Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963. 550 str.
31. Tomičić, Željko. "Arheološka slika antike u Međimurju", *Međimurje*, Čakovec, 1986, br. 9.
32. Videc, Dražen i Josip Barulek. "Prirodne i tipološke značajke šuma Međimurja", *Međimurje*, Čakovec, 12, 1987, str. 115-120.
33. Vidović, Josip. "Brončano doba Međimurja", *Arheološki vestnik Slovenske akademije znanosti i umetnosti*. Ljubljana, 1989.
34. Vidović, Josip. "Osvrt na jedan brončani nalaz antike i antičku urbanizaciju područja Međimurja", *Muzejski vjesnik*, Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske, ožujak 1990, broj 13., str. 33.
35. Vidović, Josip. *Vodič stalnim postavom Arheološkog odjela Muzeja Međimurja*, Čakovec, 1989.
36. Vramec, Antun. *Postilla*. Varaždin MDLXXXVI [reprint Zagreb/Varaždin: Kršćanska sadašnjost, 1990]
37. Zvonar, Ivani Stjepan Hranjec. *Usmena književnost na tlu Međimurja*. Čakovec: Zrinski, 1980. 442 str.
38. Zvonar, Ivan; Stjepan Hranjec i Andrija Strbad. *Usmena književnost na tlu Međimurja*, II. Čakovec: Zrinski, 1987. 577 str.
39. Žerjavić, Branko i Drago Videc. "Eksploatacija šuma", *Međimurje*, Čakovec, 12, 1987, str. 121-124.
40. Žganec, Vinko. "Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja (svjetovne)", u: *Zbornik jugoslavenskih pučkih popijevaka*, knj. I, Zagreb: JAZU, 1924. 352 str.
41. Žganec, Vinko. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*. knj. I. Zagreb: Zavod za istraživanje folklora, 1990. 342 str.

MEĐIMURJE – HISTORY, IDENTITY AND MIGRATIONS

SUMMARY

The paper examines socio-historical and other factors that have influenced and still influence the social reality of Međimurje (a region in the N.W. corner of Croatia). In the introduction, the question is posed whether or not the people of Međimurje can be taken as a sub-ethnic group in the Croatian *ethnie*. In the further text, the authors first describe the geographic characteristics of Međimurje, after which they present some information on the initial peopling of the area. Later, in a special section on the Middle Ages, the authors attempt to describe the formation of the feudal order in Međimurje. A review of the period when Međimurje was under the Zrinski family follows. In the next sections, the authors review the changes of feudal lords, the growth of the population, and the particular position of Međimurje between Croatia and Hungary. The question of Magyarisation is briefly discussed. The authors note the development of migration from Međimurje, which they interpret as one of the key traits of the contemporary social reality of the area. Finally, they postulate that the specific migration behaviour of the people of Međimurje can be (at least in part) explained on the basis of their past. Attachment to their land (the return motive), high rural density (the push factor), an emphasised work ethic, withdrawal into themselves, the capacity of adjusting to a foreign environment, and reliance on their own resources could be related to the socio-historical heritage of the people of Međimurje from the recent and more distant past.